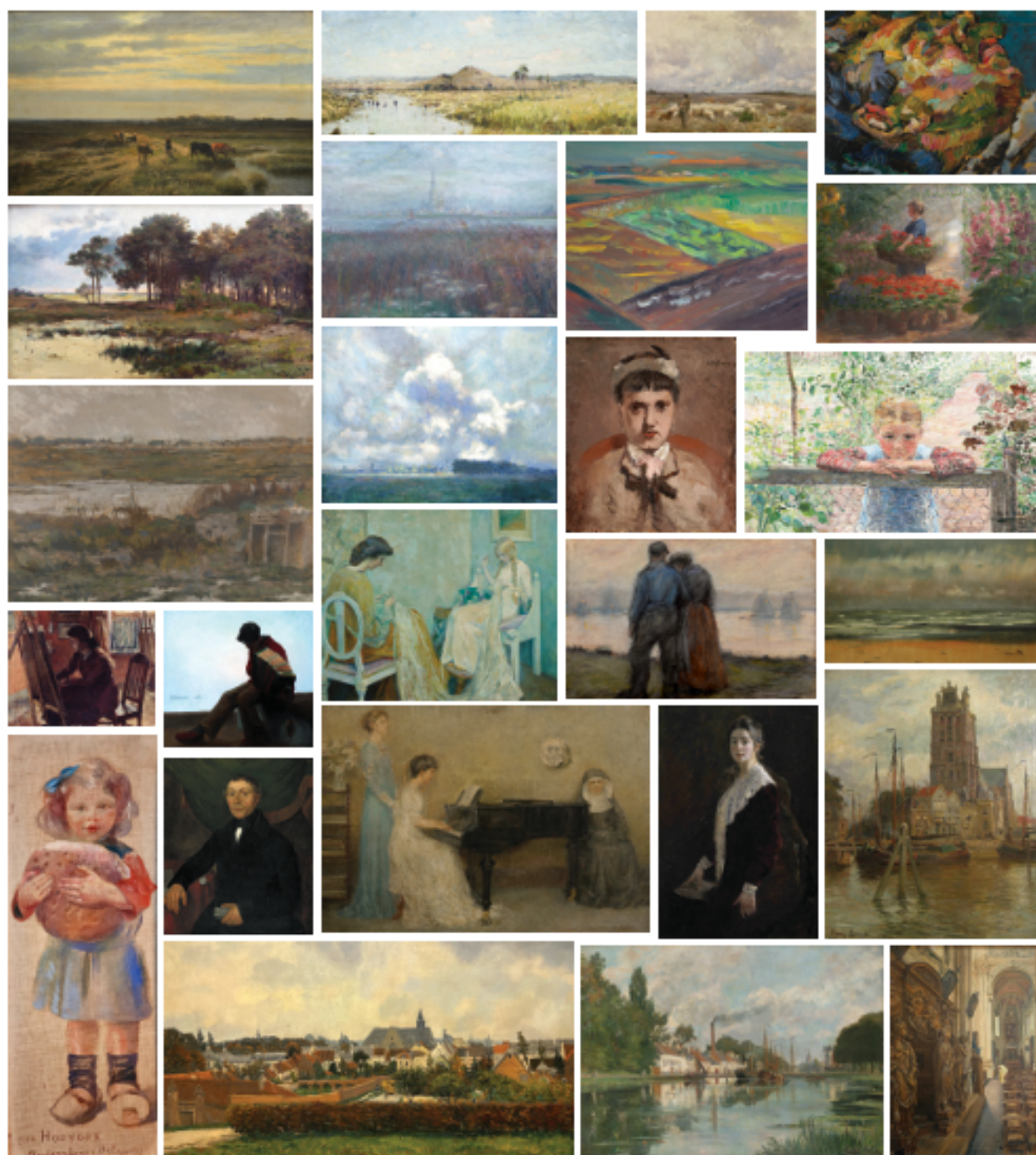

Kunstvrienden

Onderzoekers en verzamelaars van Belgische kunst 1830-1950

Rose Houyoux, *Allégorie, To those Who gave us the Joy to be grateful*, 1915, meelzak Castle, Maple Leaf Milling Coy., Ontario, Canada - Canada's Gift, 94 x 107 cm. Coll. HHPLM 62.4.215, VS, foto auteur.

De kunst van de meelzak

Tijdens de Tweede Trefdag van de Kunstvrienden vormde de diashow *2023 Kunstvrienden: Tentoonstelling beschilderde bloemzakken 1915*, een keerpunt in het onderzoek naar kunstwerken geschilderd op meelzakken in WO I.¹ De kunst van de meelzak was stuk voor stuk tevoorschijn gekomen, iedere keer van andere kunstenaars in verschillende collecties. Door de werken samen in beeld te brengen, in te zoomen op hun katoenen en juten canvas, ontstond bewustwording over unieke stukken, die op geheel eigen wijze, individueel en samen, een plaats innemen in de cultuurgeschiedenis.

Foto's van een honderdtal kunstwerken, gevonden in Belgische en Amerikaanse collecties, bewogen zich ritmisch voort op het scherm. Er waren schilderijen op bloemzak te zien van professionele en amateurkunstenaars. Menige schildering werd herkend en kon door signering of schilderijstijl toegeschreven worden aan Belgische kunstenaars van naam. Andere hadden toelichting nodig voor toeschrijving of bleven onbekend.

Achtergrond

Tijdens de Duitse bezetting in '14/'18 kwam voedselhulp voor de Belgische bevolking uit Noord-Amerika. Amerikaanse en Canadese zakken met broodmeel werden geleased bij de bakkerijen en trokken de aandacht van het publiek. Het leidde enerzijds tot het verzamelen van lege zakken, anderzijds tot creatief hergebruik van de zakken. Tentoonstellingen van de bewerkte zakken trokken in 1915 duizenden toeschouwers; na de Wapenstilstand raakten de versierde zakken in vergetelheid.

¹ Op 14 oktober 2023 was ik uitgenodigd een lezing te geven voor de Kunstvrienden, Onderzoekers en verzamelaars van Belgische kunst 1830-1950 tijdens hun Tweede Trefdag in MuZee te Oostende. <https://meelzak.annelienvankempem.nl/blog/show-kunstvrienden-beschilderde-bloemzakken/>

Marie Durand, *Les Cloches d'Eppeghem*, 1915, 61 x 41 cm, Coll. en foto M. Moulckers, VS.

Anoniem, *Zij zullen hem niet temmen zolang een Vlaming leeft*, 1916, meelzak American Commission, 76 x 36 cm. Coll. G. Hollaert, België, foto auteur.

Door de honderdjarige herdenking van de Grote Oorlog kwamen enkele beschilderde exemplaren 'die getuigen van een volwaardig artistiek talent' van Godefroid Devreese, Joseph Dierickx, Jules Van Cromphout, Philibert Cockx, Jos Albert, Jean Brusselmans, Piet Van Engelen, in beeld als 'textiele getuigen van Wereldoorlog I'.² Een tentoonstelling in 1915 van *painted meal sacks* bij Galerie Georges Giroux in Brussel was noemenswaardig als liefdadigheidsevenement.³

Onderzoek

Het onderzoek naar de versierde meelzakken in brede zin, nam een aanvang in 2018.⁴ Naarmate de studie vorderde, ontstond onderscheid in categorieën: de zakken zijn hergebruikt voor kledingmaken, voor handwerken en voor beschilderen. Elke categorie heeft eigen kenmerken: de beschilderde meelzakken vallen op door de makers, ze waren schilders van naam of zijn het later geworden.

De beschilderde meelzak - definitie

De onbekendheid met de geschiedenis van de beschilderde meelzakken nodigde uit tot een definitie te komen om herkenning van het fenomeen te vergemakkelijken. De creatie van de zakken is te bepalen in plaats, tijd en materie en leidt daarom tot een vrij nauwe omschrijving. Een beschilderde meelzak is *een schildering op het canvas van een gebruikte meelzak afkomstig van Amerikaanse en Canadese voedselvoorrading in de periode november 1914*

² DELMARCEL, G., *Pride of Niagara. Best Winter Wheat. Amerikaanse Meelzakken als textiele getuigen van Wereldoorlog I*, Brussel, Jubelpark: Bulletin van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, deel 84, 2013, pagina's 97-126.

³ ADRIAENSSENS, W., *Belgian Art During the First World War: Exhibitions and Salons in Brussel*. In: Rossi-Schrimpf, Inga, Kollwelter, Laura, 14/18 - Rupture or Continuity. Belgian Art around World War I. Leuven: Leuven University Press, 2018.

⁴ VAN KEMPEN, A., *Geborduurde meelzakken in WOI: Aardige herinneringen, zeer dienstig als geschenk; het overschot is het spreken waard. De relikwie van een heldenvolk*. Veurne: Bakkerijmuseum: Patakon, tijdschrift voor bakerfgoed, nr. 1, september 2019, pagina's 3-23.

en april 1915, door een kunstenaar, levend in het door Duitse militairen bezette België, voor een liefdadig doel, hetzij tentoonstelling, verkoop of tombola, gehouden in België in de periode zomer 1915 - Pasen 1916.⁵

Tentoonstellingen

De zakkententoonstellingen gaven aanleiding tot nieuwsberichten. De krantenartikelen verschenen in de gecensureerde pers, evenals in kranten die verschenen buiten België. Bovendien is een gearchiveerde catalogus teruggevonden.⁶ De volgende organisaties initieerden het beschilderen van geleegde zakken en betrokken minstens honderd kunstenaars bij hun initiatief.

Organisatie	Plaats tentoonstelling	Data tentoonstelling
Les Artistes Liègeois sous le patronage de l'Administration Communale de Liège	Académie des Beaux Arts, Luik (67 items)	4-11 juli 1915
Le Comité de Secours et d'Alimentation d'Auderghem	Gemeentehuis, Ouderghem (47 items)	25 juli-1 augustus 1915
La Fédération Professionnelle des Beaux Arts – Cercle Artistique te Brussel	Galerie Georges Giroux, 'schetsen en studies', Brussel	14-30 augustus 1915
Antwerpsch Komiteit van Hulp, Middenkomiteit te Antwerpen	Harmonie Maatschappij, Antwerpen	eind 1915, begin 1916

De organisaties stelden geleegde meelzakken ter beschikking van de kunstenaars. Het verzoek was drie bloemzakken te beschilderen met thema's als: '(...) *de favoriete plekken van het Zoniënwood* (...) *een gedacht over de omstandigheden van deze tijd bevattend* (...) *een bijzonder bewijs van dankbaarheid naar Amerika*.'

Collecties en kunstenaars

Tot op heden zijn honderdelf bewaarde werken opgedoken in België en de Verenigde Staten. De gegevens zijn samengebracht in een database.⁷ 30% bevindt zich in België in vier publieke collecties en in een tiental particuliere verzamelingen. De overige 70% in de VS bevindt zich in vijf publieke en in een vijftal privécollecties.

Aantal bewaarde beschilderde zakken	Publiek	Privé	Totaal
België	7	25	32
Verenigde Staten	57	22	79
Totaal	64	47	111

Tachtig procent van de teruggevonden meelzakken is gesigneerd of kan worden toegeschreven aan een kunstenaar die verbleef in bezet België, twintig procent is niet gesigneerd of toegeschreven. De gevonden kunstwerken zijn de expressie van zeventig kunstenaars, onder wie vijftien vrouwen; sommigen hebben meerdere zakken beschilderd. Enkele amateurschilders zijn ook vermeld. De jongste kunstenaar is 20 jaar, de oudste 65 jaar, het merendeel van de kunstenaars is tussen de 40 en 60 jaar oud.

⁵ 'Schildering' opgevat in ruime zin, de kunstenaars werkten met olieverf, roodkrijt, pastelskrijt, lithografie en meer.

⁶ Algemeen Rijksarchief, Archives de la Guerre, Brussel. CNSA/NHVC (I 446) 1117 'Utilisation des Sacs Vides'.

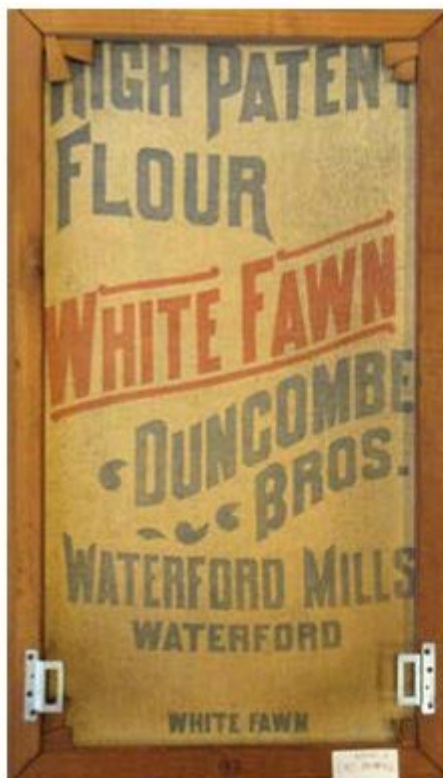
⁷ De Kunstvrienden gaven de aanzet hiertoe. Hubert Bovens is deskundige bij uitstek in de opzoeking van biografische gegevens van kunstenaars. Zijn bijdragen vormen de basis voor de database van de schilders van meelzakken.

Philibert Cockx, Nieuport, Bruxelles, 1915, meelzak Flour. Canada's Gift, 48 x 94 cm. Coll. HHPLM 62.4.254, VS, foto auteur.

Identificatie van de meelzak

De zakken met meel van de levensmiddelenbevoorrading waren afkomstig van maalderijen en hulporganisaties in de VS en Canada. Zij lieten de katoenen en juten zakken bedrukken met logo's, namen van de maalderijen en bemoedigende teksten voor de Belgische bevolking. De Belgische voedingskomiteiten zetten stempels op de lege zakken. In de Amerikaanse volksmond waren het de *Belgian relief flour sacks*, in Canada de *Belgian Relief flour bags* of *sacs de farine de secours belges*. De Belgische bevolking sprak over *Amerikaansche bloemzakken* en *sacs américains*. 50% van de teruggevonden beschildeerde meelzakken is origineel afkomstig uit de VS, 20% heeft Canadese maalderijen als origine. Van 30% is de origine niet vastgesteld.

Henri Thomas, Jeune femme au manchon, 1915, meelzak White Fawn, Duncombe Bros. Waterford, Ontario, Canada. Coll. KBR Prentenkabinet, België, foto auteur.

Unieke stukken

De beschilderde meelzakken behoren op geheel eigen wijze, individueel en samen, thuis in de cultuurgeschiedenis. Ze zijn *trench art* van kunstenaars in bezet België. De achterliggende motivatie was *la charité*/liefdadige werken: de kunstenaars doneerden hun kunst als geschenk zodat de kunstwerken verkocht konden worden om oorlogsgetroffenen te helpen. De kunst op meelzak herbergt tegenstrijdigheden.

Trench art

De beschilderde meelzakken dragen de weerklink van oorlog. Ze zijn aan te merken als *trench art*, loopgravenkunst, binnen het ruime begrip gedefinieerd door de Britse archeoloog en antropoloog Nicholas Saunders. Het zijn: *'items gemaakt door burgers, rechtstreeks uit materiaal dat in tijd en plaats wordt geassocieerd met de gevolgen van gewapend conflict'*.⁸

De handreiking om het oorlogsmateriaal, de zakken en hun beschilderingen, vooreerst en altijd te beschouwen vanuit de spanning van het conflict, de makers ervan te onderzoeken vanuit de verwarring waarin zij en de mensen in hun omgeving leefden, de paradox te zien die in de objecten gevangen zit, biedt focus bij de studie van de objecten.

Bezet België

De Belgische kunstgeschiedenis van de periode '14/'18 belicht drie categorieën kunstenaars: de soldaat-kunstenaars werkzaam aan het Belgische front, de gevluchte Belgische kunstenaars, die vooral in Groot-Brittannië en Nederland verbleven en de kunstenaars die thuisbleven en ruim vier jaar geleefd hebben onder de repressie van de Duitse militaire bezetter.⁹ De beschilderde meelzakken behoren tot de derde categorie. Het zijn kunstwerken van kunstenaars die thuisbleven en leefden onder de druk van de bezetter.

Liefdadigheid¹⁰

'De patriottische cultuur definieerde solidariteit als een centrale plicht van burgers. (...) er ontstond een hele cultuur rond dit centrale

Armand Rassenfosse, Nu, Imprimé à Liège en 1915 sur sac américain, meelzak James River Falls, The Dunlop Mills, Richmond, Virginia, VS. Privé-col. België, foto N. de Rassenfosse.

⁸ SAUNDERS, N., *Trench art: Objects and people in conflict. War & Art: A visual history of modern conflict*. Ed. Joanna Bourke, 2017, pagina's 212-218.

⁹ DE SCHAEPELDRIJVER, S., *Occupation, propaganda and the idea of Belgium*, in *European Culture in the Great War. The arts, entertainment and propaganda 1914-1918*. Edited by Aviel Roshwald and Richard Stiles. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, pagina's 267-294.

¹⁰ VAN KEMPEN, A., *De weldaad van de meelzak. Flour sacks. The art of charity*. Ieper: vzw In Flanders Fields Museum, Jaarboek 2020, pagina's 4-25. English translation pagina's 123-131.

principe van de patriottische boodschap. Liefdadigheid genereerde veel (semi-) artistieke output (...), aldus de Belgische historica Sophie de Schaepdrijver.¹¹

In bezet België lag dus 'een groot veld ten bate der liefdadigheid open'. De veronderstelling was dat zij 'welke een of ander kunstwerk beoefenen zich in de huidige omstandigheden zouden gelukkig achten aan een liefdadig werk te kunnen meehelpen (...)'. Het isolement van bezet België maakte normaal leven onmogelijk, welke situatie '(...) de meesten onder hen vrije uren zullen bezorgen, welke ze voorzeker tot geen edeler doel konden gebruiken.'¹²

Meewerken aan weldadigheid betekende het kunstenaarstalent ten dienste stellen van vaderlands en menslievend werk.

Bij de tentoonstellingen was de opbrengst van de entreegelden van de bezoekers bestemd voor de lokale liefdadige werken. Daarna hadden de beschildeerde meelzakken Amerika als bestemming. 'Sur ces toiles, (...) proposait à nos artistes de peindre les sites favoris de la Forêt et de faire cadeau de leurs chefs d'œuvre à nos bienfaiteurs.'¹³ Maar, hoewel cadeaus van de kunstenaars, waren de zakken voor de weldoeners geen geschenken: 'Deze kunstwerken zullen naar Amerika gezonden worden, om ze aldaar te verkoopen ten voordeele van het Voedingswerk van België.'¹⁴

Tegenstrijdigheden

De kunst van de meelzak is gevuld met paradoxen.

1. Bewaarde meelzakken werken mee aan het ophouden van de schijn van geslaagde voedselhulp, volledig geschonken door (burgers van) Amerika. De propaganda over de levensmiddelenbevoorrading van bezet België is steeds zo sterk geweest dat tot op de dag van vandaag de werkelijkheid maar moeilijk doordringt.

In totaliteit gezien faalde de hulpverlening voor bezet België in voedselhulp, lokale voedselproductie en distributie. De invoer van voedingsmiddelen heeft maximaal 25%

Léon Houyoux, Fillette revenant de la distribution de pain, Auderghem, (Belgium), 1915, 84 x 31 cm. Coll. en foto M. Moulckers, VS.

¹¹ DE SCHAEPDRIJVER, S., *Shaping the Experience of Military Occupation: Ten Images*. In: Rossi-Schrimpf, Inga, Kollwelter, Laura, 14/18 - Rupture or Continuity. Belgian Art around World War I. Leuven: Leuven University Press, 2018, pagina's 43-58.

¹² Felixarchief Antwerpen, Het Beschermings Komiteit, 22 juli 1915, inv.nr. 729#262.

¹³ *La Belgique: journal publié pendant l'occupation sous la censure ennemie*, 11 april 1915

¹⁴ *Het Vlaamsche Nieuws*, 8 augustus 1915.

van de noden gedekt; in 1915 hielp het de prijzen te beheersen; de jaren 1916-1918 heeft er hongersnood geheerst.¹⁵ Slechts enkele procenten van de levensmiddeleninvoer zijn gedoneerd door 'Amerika'.¹⁶

2. Burgers in bezet België verkeerden in volstrekt isolement en leefden onder censuur. Ook de schilders van meelzakken. '(...) In de zalen van de Harmonie Maatschappij kwamen de Duitsers kijken (...) Zij oefenen 'censuur' uit op de zakken en verscheidenen exemplaren die hun te vaderlandslievend voorkwamen werden weggenomen.'¹⁷

De schilders van naam hebben de kans gegrepen om in georganiseerd verband hun patriotisme om te zetten in heroïsche beelden en symboliek van de natie Amerika, voor zover mogelijk in combinatie met vaderlandse symboliek. Het beschilderen van de zakken in 1915 bood de kunstenaars de gelegenheid vaderlandse propaganda te bedrijven. In 2025 wordt hun propaganda geïnterpreteerd als 'dankbaarheid voor Amerikaanse voedselhulp die hen redde van hongersnood'. Cultuurhistorisch beschouwd schilderden de kunstenaars 'uit plicht voor het vaderland Belgische en Amerikaanse symboliek om de eigen nood en die van landgenoten te verlichten.'

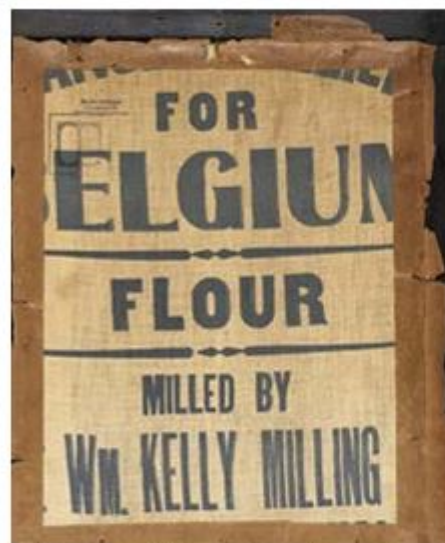
3. De meelzakken zijn in 1914/15 op twee continenten ingezet voor hetzelfde charitatieve doel – hulp aan het behoeftige deel van de bezette Belgische bevolking. Maar op beide continenten bleken de zakken inefficiënt. De Amerikaanse en Canadese zakken meel waren in 1914 niet efficiënt voor de bevoorrading van België: '(...) the purchase and sending to us of food in small quantities gave us much trouble, and was necessarily a very uneconomical way of handling the matter.'¹⁸

15 SCHOLLIERS, P., *Oorlog en voeding: de invloed van de Eerste Wereldoorlog op het Belgische voedingspatroon, 1890-1940*. Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis, 11de jg., nr. 1, februari 1985. Ook: NATH, G., *Brood willen we hebben! Honger, sociale politiek en protest tijdens de Eerste Wereldoorlog in België*. Antwerpen: Manteau, 2013.

16 WILLIAMS, JEFFERSON and MAYFAIR, *The Voluntary Aid of America*. New York, London: 1918.

17 *L'Indépendance Belge* (Edité en Angeleterre), 4 maart 1916; *De Stem uit België*, 31 maart 1916 (uitgegeven in Londen van 1916 tot 1919).

18 KELLOGG, V., *Fighting Starvation in Belgium*. New York: Doubleday, Page & Company, Garden City, 1918.

Louis Thevenet, Stilleven, 1915, meelzak, American Relief for Belgium Flour milled by Wm. Kelly Milling Company, Hutchinson, Kansas, USA. Coll. Atelier Martin Wallaert © den AST Halle/ foto R.Cosaert.

Het voornemen van de Belgen om de beschilderde meelzakken naar de VS te verschepen, - vol enthousiasme aangekondigd - heeft pas na de Wapenstilstand plaats gevonden, met uitzondering van een zending die in 1915 voor propagandadoeleinden naar New York was gestuurd.¹⁹ De kunstwerken zijn vanaf 1920 in de VS verkocht, weggegeven en overgebleven items zijn na 1924 in archieven opgeborgen in de Hoover Institution Archives, Palo Alto, Ca. In 1962 is het archief met beschilderde meelzakken overgedragen aan de Herbert Hoover Presidential Library-Museum, West Branch, Iowa.

Cercle Artistique et Littéraire

De kunstwerken van de schilders van de Cercle Artistique waren tijdens de bezetting evenmin naar Amerika verzonden. Er is uitverkoop gehouden te Brussel in april/mei 1919: '(...) *exposition de sacs américains décorés par les meilleurs et les plus fantaisistes de nos peintres. Ces sacs sont vendus au profit de la caisse d'assistance des artistes au prix uniforme (...)*'.²⁰ De tentoonstelling werd gekwalificeerd als cultureel evenement, omdat het doek van de zakken ongeschikt was om op te schilderen en dit dus geen meesterwerken waren.²¹

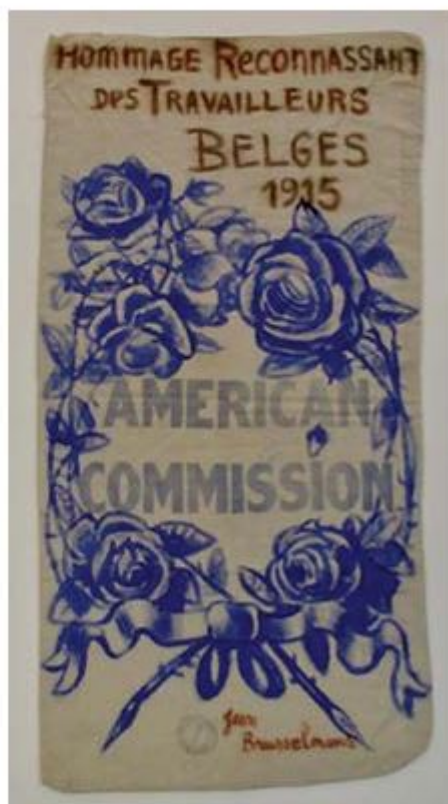
De verantwoordelijken van de Cercle Artistique hebben een grote verzameling van beschilderde meelzakken aangelegd. Deze is met toestemming van de Belgische Minister van Kunsten en Wetenschappen rond 1950 uitgevoerd naar de VS. De zogenaamde Moulckers Collection vormt de helft van alle beschilderde meelzakken die tot heden is teruggevonden en bevindt zich inmiddels gedeeltelijk in de St. Edward's University Archives, Austin, Texas en in privécollecties van de familie.²²

¹⁹ *America Feeding Belgian Children*, Literary Digest, 12 februari 1916.

²⁰ *La Libre Belgique*, 3 mei 1919 en *La Nation Belge*, 5 mei 1919.

²¹ *L'Indépendance Belge*, 21 april 1919.

²² Edouard Feuillein (Brussel, 18 december 1885 - Sint-Agatha-Berchem, 3 juni 1966) en zijn vader Célestin Feuillein zijn beiden gérant van de Cercle Artistique geweest. Edouards enige dochter Julienne trouwde met Albert Moulckers, zij emigreerden naar de VS.

Jean Brusselmans, Fleurs. Hommage Reconnassant des Travaillieurs Belges 1915, meelzak American Commission, 75 x 39 cm. Coll. HHPLM 62.4.231, VS, foto auteur.

De iconografie van de meelzak

Op Belgische schilderijen gerelateerd aan WO I zijn ruïnes veel voorkomende symboliek om de tragiek en het trauma van oorlog en bezetting te verbeelden. Gezonde en moedige soldaten behoren tot beelden die onderdeel uitmaakten van oorlogspropaganda. Escapisme is een derde fenomeen op kunstwerken uit oorlogstijd, de voorstellingen zijn alsof alles bij hetzelfde is gebleven, de idealisering van landschappen, stadsgezichten en portretten.²³

Welke beelden hebben de kunstenaars op de meelzakken geschilderd, werkend voor liefdadigheid op hergebruikte Amerikaanse bloemzakken, die bestemd waren om overzee te worden gezonden? Het voeden van kinderen staat centraal in afbeeldingen: van babyportretten tot tevreden schoolkinderen met broden en boterhammen; vrouwen in eigen interieur bereiden een maaltijd of verzorgen naaiwerk. Er zijn allegorieën van de voedselbevoorrading: Vrouwe Belgica ontvangt bundels graanhalmen van Vrouwe Columbia; Vrouwe Columbia geeft een Belgische baby de borst en krijgt een volgend kind aangereikt.

Ruïnes, moedige soldaten en escapisme behoren ook tot de iconografie van de meelzakken, evenals de symboliek van bloemen in boeketten, kransen en arrangementen.

Een oppervlakkige blik werpen op de kunstwerken, omdat het 'maar zakken zijn en zeker geen meesterwerken' is bedrieglijk. De werken verdienen nauwkeurige beschouwing, vereisen kennis van biografische gegevens, inzicht in het oeuvre van de kunstenaars voor, tijdens en na de periode '14/'18, evenals begrip van de toenmalige bekendheid met de bevolking, de leefwijze en de geschiedenis van de Verenigde Staten en Canada.

Paul Jean Martel, The Return of King Albert, 22-11-1918, Bruxelles, meelzak Madame Vandervelde Fund, 53 x 88 cm. Coll. en foto: Maclovia Martel, VS.

23 ROSSI-SCHRIMP, I. en KOLLWELTER, L., *14/18 - Rupture or Continuity. Belgian Art around World War I*, Leuven: Leuven University Press, 2018, pagina 22.

Godefroid Devreese, Au bénéfice d'alimentation 1914-1915, meelzak Perfect, Gem State Roller Mill & Ele. Co., Ucon, Idaho. Coll. KMKG/MRAH, België, foto auteur.

Pas dan dringt de beschouwer door tot de diepere lagen van de iconografie.²⁴ Bijvoorbeeld dat de kunstenaars hun eigen kinderen, vrouwen en intimi model hebben laten zijn voor hun expressie.

Tot slot

De bestemming Amerika van de kunstwerken heeft ertoe geleid dat de meeste werken tot nu toe zijn teruggevonden in de Verenigde Staten; mondjesmaat komen beschilderde zakken in België tevoorschijn. De aanwezigheid van jonge Amerikanen betrokken bij de levensmiddelen distributie in bezet België heeft invloed uitgeoefend op de kunstenaars. De kunst van de meelzak getuigt van een intrigerende culturele overdracht tijdens de bezetting, die een bijdrage zal hebben geleverd aan de internationalisering van de kunst.

Annellen van Kempen, onderzoeker en kunstenaar
Voorburg, Nederland
www.belgianfloursacks.com

Genealogische informatie van de kunstenaars

Jean BRUSSELMANS (Brussel, 13 juni 1884 - Dilbeek, 9 januari 1953)
Philibert COCKX (Elsene, 29 april 1879 - Ukkel, 2 september 1949)
Godefroid DEVREESE (Kortrijk, 19 augustus 1861 - Brussel, 31 augustus 1941)
Josué DUPON (Ichtegem, 22 mei 1864 - Berchem, 13 oktober 1935)
Marie DURAND (Saint-Croix, 1 september 1866 - omgeving Marcourt, na 31 augustus 1957)
Léon HOUYOUX (Brussel, 24 november 1856 - Oudergem, 10 oktober 1940)
Rose HOUYOUX (Brussel, 30 juli 1895 - Elsene, 2 september 1970)
Paul Jean MARTEL (Laken, 4 augustus 1879 - Philadelphia, US, 26 september 1944)
Armand RASSENFOSE (Luik, 6 augustus 1862 - Luik, 28 januari 1934)
Louis THEVENET (Brugge, 12 februari 1874 - Halle, Vl.-Br., 16 augustus 1930)
Henri THOMAS (Sint-Jans-Molenbeek, 22 juni 1878 - Brussel, 22 november 1972)
Guillaume VAN STRYDONCK (Namsos, NO, 10 december 1861 - Sint-Gillis, 2 juli 1937)

²⁴ Een voorbeeld is het werk van Louis Thevenet op meelzak, zie MERCKX, J., *Thevenet en Uncle Sam*, in: FRANÇOIS, P., EKONOMIDÉS, C., SERVELLÓ, S., *Louis Thevenet. Een leven in kleur*. Hannibal Books, 2024.